

УДК 793.31

О.А. Мерлянова

## ТАНЕЦЬ У КОНТЕКСТІ СІМЕЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Танці в контексті об'ємнішого явища – обрядів українського народу виступають своєрідним елементом традицій, що забезпечує збереження національної ідентичності.

Спираючись на результати фольклорно-етнографічних досліджень попередників, використовуючи зафіксовані зразки народної творчості, зокрема, жіночих танців, науковці (Бугайова В., Гаєвська Т., Громова О., Ліманська О.) продовжують розробки проблем календарної та сімейної обрядовості, зупиняючись на танцювальній складовій свят і обрядів українців.

*Метою даної статті є* відтворення картини побутування українських жіночих танців у сімейній обрядовості, що зумовило з'ясування особливостей виконання жіночих танців на весіллі та визначення їх місця в загальному святкуванні.

Дослідження сучасних етнографів, фольклористів, істориків (В.Давидюка, Г.Кожолянка, О.Ошуркевича та ін.), де знаходимо матеріали польових досліджень, стали цінним джерелом для аналізу сучасних форм народних жіночих танців у контексті календарних обрядів.

Особливо інтегрованим у календарно-річну обрядовість є весілля, оскільки вибір, знайомство, набуття досвіду міжстатевого спілкування проходили великою мірою в контексті аграрних свят та обрядів. Шлюби найчастіше укладалися в осінні місяці, з приходом календарного свята Покрови. Значна кількість весіль відбувалась у січні-лютому, на м'ясниці.

На жаль, історики, етнографи, фольклористи ХІХ – початку ХХ ст., що цікавилися весільним обрядом українців, приділяли недостатньо уваги його танцювальному компоненту, обмежуючись зазначеннями на кшталт «починаються танці», «молодь танцює», або «молодь наймала музики і гуляла аж до вечора». Хоча майже всі дослідники визнають, що без танців не обходилося жодне весілля. Так, В.Борисенко повідомляє про магичні танці у весільному обряді, які з часом «перейшли в розряд немотивованих ритуальних дій, а пізніше набрали функції гри та розваги» [1; 32].

У виконанні ритуальних дій, пов'язаних із певними звичаями, брала участь велика кількість так званих «дійових осіб», серед яких вагоме значення відігравали саме жінки, дівчата. Важливе місце жінки у виконанні ряду обрядодійств весілля В.Борисенко пояснює наявністю рудиментів епохи матриархату, а в пізніші часи – порівняною рівноправністю українського подружжя. «У парі зі старостою виступає його жінка – старостина (сваха, свашка), яка бере участь у церемонії обміну подарунками, обрядовому обміні хлібом на порозі в домі молодої, засвічуванні весільних свічок, в обрядах покривання молодої, комори та ін.

З боку молодої певну роль виконували її найближчі одружені родички – приданки, закосяни, свашки. Їм належало ввести молоду в жіночий стан через обряд пов'язування намітки і супроводжувати її в дім молодого. Свахи й приданки виконували пісенний супровід усіх обрядових дій» [1; 39].

Значне місце у весільній обрядовості всіх регіонів України посідає прибирання дівчатами символу дівоцтва – гільця, під час чого вони співають та танцюють. Важлива роль відводилась неодруженій родичці молодого, яку називали «світилка». Під час весільного обряду вона тримала весільний оберег – шаблю, меч і пильнувала, щоб не згасла свічка при посаді молодих.

Для випікання короваю в домі молодого й молодої обирались коровайниці, для плетіння вінків – поплетниці, вінкоплетниці. У куховарки запрошували жінку, що вміла не

тільки смачно готувати, а й подавати страву на стіл із приспівками, дотепними слівцями тощо. У західних областях України її називали варилиха [1; 39-41]. Отже, у ключових моментах весільного обряду вагоме місце посідала саме жінка.

Приготування весільного хліба було надзвичайно важливим у всій системі весілля. Весілля здебільшого починалось у п'ятницю із запрошення коровайниць та випікання хліба. Коровайний обряд був досить розвиненим у традиційному українському весіллі, складався з таких елементів, як благословення весільного хліба, низки дій магічного характеру (піднімання діжі вгору, винесення води під яблуню, на тік, вимивання печі), обрядового пісенно-танцювального супроводу й частування коровайниць.

Безперечно, одним з основних компонентів коровайного обряду були особливі пісні, що виконувались виключно на весіллях під час приготування хліба. Знаходимо свідчення й про танці в цьому обряді. Так, 1929 року в с. Чагів Оратівського р-ну на Вінничині коровайниці, замісивши коровай, бралися за руки й танцювали по колу, а одна-дві тримали віко від діжі [8]. На Київщині танець коровайниць називався «обтрушування борошна».

У селі Іванівка Єлизаветградського повіту Херсонської губернії наприкінці ХІХ ст. М.Ганенко записала весільний обряд, де зупинилась на деяких танцювальних моментах. Наприклад, досить цікавим виявився танець коровайниць: після того як посадять коровай до печі, «то беруть діжу, ставлять до неї пляшку горілки, накривають «віям» (кришкою), піднімають до стелі, танцюють та співають три рази:

*А піч наша на сохах,  
А діжу носять на руках,  
Пече наша, пече,  
Печи нам коровай легче!»* [11; 244].

Діжа має ритуальне значення, не дарма її піднімають до стелі. На діжі в багатьох місцевостях розплітають молодій косу.

Й.Лозинський, описуючи обряд випікання короваю, свідчить, що процес вимішування тіста супроводжується танцями: «Ним ся тісто ворушит, музики грають, свахи п'ють грівку, танцюють і для сміху співають» [6; 59]. Після того, як посадять тісто до печі, також «забавляються танцюом», а «як юж з пеца повинемають, бере една сваха коровай на голову, музики грають, всі ідут в танец, виходят з халупи до сіней і співають:

*Тамтуди; лежить з давна стежкойка,  
Ой Біг нам дав,  
Коровай нам ся вдав,  
Ясний, красний,  
Як місяченько,  
Як ясноє соненько...*

По танцю ховают коровай і гускі до комори» [6; 61-62]. У записаному Й.Лозинським обряді танець виступає завершальним акордом усього складного дійства випікання весільного короваю.

Одним із найважливіших передшлюбних дійств є дівич-вечір, що відбувався в домі молодої, хоча аналогічні дійства проходили одночасно й у молодого. У молодої дівич-вечір відзначався особливою ліричністю, бо символізував розлуку з рідною домівкою, подругами, перехід в інший статус, іншу родину. Саме тут готували вінки, вбирали весільне деревце (гільце). Після того розпочинались танці. Про це свідчить П.Чубинський, що 1877 року записав весілля в селі Бориспіль Переяславського повіту Полтавської губернії: «Як ізов'ють гільце, дружки і молода виходять із-за стола; музика починає грати, вони йдуть танцювати і танцюють, поки молодий приїде» [3; 97].

Сучасне українське весілля не обходиться без танців після завивання гільця. З.Босик свідчить, що на весіллях 2002-2003 років у селі Пінчуки Васильківського р-ну Київської обл. напередодні шлюбу дівчата вбирають гільце в домі молодої, а «коли гільце вберуть, всі виходять із-за столу на двір чи в сіни танцювати. Танцюють, поки не прийде молодий» [2;

36].

На Закарпатті, за свідченням Й.Лозинського, у суботу, напередодні головного весільного дня, дівчата збиралися на «посиранкі» у домі молодої, де відбувалося куштування ритуальної страви з сиру та забави: «...музики грають, а молода виправляє всі дівчата в танець» [6; 68]. Потім відбувається посаг (посад) молодої, що символізував прощання з вільним незаміжнім станом, та знову дівчата танцюють. Наприкінці вечора у дівчат «староста... питає, чого би ще потребували, а вони го просят, би їм позволив до сінї танцювати і приспівують му:

*Квіт калиноїку ломит,  
Сон головоїку клонит.  
Панове старії!  
Просим вас молодії,  
Дайте нам розказати,  
До сінї танцювати.*

Як їм староста бильши танцювати не дозволяє, вони співають: «Веди нас, старосто, спати...» [6; 85]. Отже, дівочі танці були значною складовою дівочих забав напередодні власне шлюбу.

«Характерною ознакою весільного обряду Карпат є збереження давнішньої роздільної форми весілля, – зазначає В.Борисенко. – Коли всі обрядові елементи передшлюбних дійств відбувалися синхронно в обох домівках молодих за участю весільних гостей кожної зі сторін...Посвячення хлопця (дівчини) в подружжя здійснювалося окремо в колі кожного весільного родового колективу, тому більшість традиційних елементів весілля (до посаду молодих) несли посвячувальний характер і супроводжувалися виконанням релігійно-магічних дійств...До таких елементів варто віднести ритуальні танці («затанцювання») весілля, які повніше збереглися в даному регіоні» [1; 123]. До таких «ритуальних» танців відносимо танець матері молодої, що прийнявши з рук свашок виготовлені весільні вінки, виконувала танець, тримаючи на голові миску з насінням, хлібом і вінком. Цей танець 1966 року спостерігала Л.Дем'ян у с. Верхні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл. На Тячівщині мати молодої виконувала перший весільний танець із калачем на голові.

Р.Скалецький у 30-х роках ХХ ст. записав весілля в селі Михайлівка Бершадського р-ну, що на Вінниччині, де після шлюбу в неділю молоді розходилися по домівках та святкували окремо. У домі молодої після першого столу староста, подавши краєчок хустинки молодій, виводив її на двір, за нею виходили дружки та всі гості. На подвір'ї молода з дружками розпочинала танці: «Як тільки вийшла молода з дружками, музики грають якийсь танець, найчастіше польку одну, другу, потім мазурку, знову польку, болгарку (мабуть, болгарку) й інші, а потім, коли підійдуть кілька охочих парубків, – козачка: до них після кількох тактів приєднуються одна-дві молодіці або дружка, яка своїми дотепними вихилясами доведе парубка до того, що в нього аж чуб мокрий» [5; 311]. Отже, можна говорити про швидкий, технічний, з «дотепними вихилясами» жіночий танець, що не поступався чоловічому. Тут прослідковується традиція змагальності між парубочьким та дівочьким гуртами, що знаходило відображення як у розвинутому пісенному, так і в танцювальному фольклорі.

За свідченням Н.Димнич, у селі Кремеш Горохівського повіту молода, після від'їзду гостей від неї до хати молодого в день шлюбу, «обтанцює дружок: танцює з кожною з них, потім прощається, цілючись...» [4; 60].

1929 року в селі Дібрівка Баранівського р-ну Житомирської обл. був записаний текст пісні до хороводу, що виконували жінки на завершення обряду посагу та покривання молодої в неділю в її хаті. Цей хоровод мав певне ритуальне значення, виконувався свашками після того, як вони молоду пов'язали наміткою. Свашки бралися за руки, ходили навколо столу та тричі співали:

*«Та роди, боже, жито,*

*Як очерет, велике,  
На зерно зернисте,  
На стебло стеблисте.  
та щоб наші молодята мали,  
По сто кіп нажинали» [1; 78].*

Одним із важливих етапів українського весілля був переїзд молодої до родини молодого. Й.Лозинський описує момент представлення невістки свекрові, що не обійшовся без жартівливого танцю: «...показує староста свекрові невістку, котру для його сина обрав, і іде с нею в танец, але вона криває; внят задають ей угану і сміються зо старости, же вибрав каліку, криву, малінковату і т.п., воляють коновала, аби ей ногу напростовав, а той, направляючи ногу нераз ю так вдарит по ней, же ледво стояти може. На останку дає ей староста гроши в руку, тим лікарством улічена молода простується і таньцює с ним добрі, а тогди хвалят всі старосту. По таньцю віддає ю староста свекрови, але вона і с ним так довго в таньцю криває, поки ей що в руку не втрутит, і тим способом таньцює со всіми боярами» [6; 152]. Елементи акторської гри, народного гумору вплетені у канву весільного обряду, яскраво проявилися в танці молодої.

У Карпатському регіоні існує безліч варіантів танцю молодої. На Закарпатті, в селі Негровець досі побутує танець молодої, що є відлунням давніх традицій купівлі-продажу нареченої. Тут староста вигукує: «Чия молода?». Хто-небудь із хлопців, що вишикувались в ряд, на це озивається: «Моя молода». Далі підходить до старости, кладе йому на тарілку гроші й танцює з молодою. Через певний час староста знову вигукує: «Чия молода?» Інший парубок повторює те ж саме. Так перетанцьовують, поки молода не стомиться, а в старости на тарілці не опиниться купа грошей. Наостанку на вигук старости в танець молоду бере її наречений, і після цього з нею вже ніхто не має права танцювати [7; 24].

Широку панораму танців на українському весіллі середини ХІХ ст. подав А.Терещенко. Дівчата виступають ініціаторами танців: «Девушки между тем, чтобы не теряют время, повеселятся, поют:

*Ой ты душечко, наша Гануся!  
Ламлить роженьку,  
Стелить дороженьку,  
Щоб мягко ступаты,  
На двір танцевати:  
За скрипками, за цымбалами,  
За хорошими боярами...*

Начинаються танцы, скачки, – кто как гаразд... Веселія девушки и молодцы выходят на широкий двор и открывают пляску. Девушки выдѣлывают дрибушки (частое перебираные ногами), а молодцы пускаются в гопака (в присядку), – все вертится и кружится...» [9; 505].

В іншому місці також дівчата виступають призвідницями танців: «Увесь народ виходить на двір. Троїста (скрипаль, цимбаліст та бас) вже грає. Уперед виступають дві пари дівчат, і взявшись за руки, починають дрібушку: стукають каблуками, брязкають підковами; то кружляють разом, то розходяться; то ніби лебеді, гордо плывуть, то ніби качечки пірнають. Голови піднімають догори й раптом опускають, чи чорними очима поглядають на хлопців. Тут розмахуються руками недбало, рисуються гнучким станом, присідають, сходяться та обвиваються одна біля одної. Мороз пробігає по шкірі хлопців! Натовп плескає дівчатам. – Вони стомилися, піт ллється з їхніх облич, тільки витруться хусточками, і знов. Вони й хотіли б припинити, але музика ще грає» [9; 524]. Хлопці, не витримавши, змінюють дівчат, а потім танцюють уже всі разом. Відчувається дух змагальності між жінками та чоловіками. У даному випадку чоловічий танець виникає як нестримна відповідь на запальний жіночий танець.

Ми стикаємося з розвинутим побутовим танцюванням, що не пов'язане з обрядовими діями, є виявом веселості, запалу, радості з приводу весілля.

У селі Свидівка Черкаського повіту Київської губернії наприкінці XIX ст., за свідченням І.Стрижевського, після вінчання та обіду «молода з друзками і боярами танцює на дворі. Музика грає козака, гопака, трепака. У загальних веселошах та танцях бере участь усякий: веселяться й старий, і малий, і запрошений, і той, що випадково чи із цікавості опинився на весіллі, словом, народ веселиться, тобто «справляє весілля» [10; 305]. Отже, загальні масові танці, що не несли певного ритуального змісту, були характерними для весілля кінця XIX століття.

Зважаючи на специфіку весільного обряду, основний зміст якого – одруження молодої та молодого, поєднання чоловічого та жіночого, створення сім'ї, у весільних танцях превалюють парно масові, однак зустрічаємо й специфічні суто жіночі танці, що невіддільні від усього обрядового комплексу весілля.

Найяскравішими з погляду насиченості жіночими танцями є три основних моменти весільного обряду: танці коровайниць під час приготування весільного короваю, танці дівчат на дівич-вечір під час виготовлення весільного деревця, танці молодої зі старостою (друзками, неодруженими та незаміжніми тощо).

Значне місце жіночі танці посідали в загальному святкуванні, що не носило суто обрядовий характер. Отже, досить умовно жіночі танці в системі весільного обряду можна розділити на дві групи: обрядові (ритуальні) та розважальні (дозвіллеві). Перші характеризуються синкретизмом, тісним зв'язком із певними ритуальними діями під час випікання короваю чи виготовлення весільного гільця, меншою мірою під час танцю молодої. Другі характеризуються лексичною насиченістю, імпровізаційністю, розмаїттям малюнків, хоча регламентуються певними традиціями українського жіночого танцю, що передбачають обмеження в амплітуді рухів, манері поведінки, особливо у ставленні до чоловіків.

#### Джерельні приписи

1. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження / Валентина Кирилівна Борисенко. – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с.
2. Босик З. Весілля в селі Пінчуки Васильківського району Київської області / Зоя Босик. – К.: Поліграф Консалтинг, 2003. – 104 с.
3. Весілля в селі Бориспіль Переяславського повіту Полтавської губернії / Записав П.Чубинський. Мелодії на ноти поклав М.Лисенко. 1877 // Весілля: У 2-х кн. / Упоряд. М.Шубравська, О.Правдюк. – К.: Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – С. 81-146.
4. Весілля в селі Кремеш Горохівського повіту / Текст і музику записав Н.Димнич. 1930 // Весілля: У 2-х кн. / Упоряд. М.Шубравська, О.Правдюк. – К.: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 7-72.
5. Весілля в селі Михайлівка Бершадського району на Вінниччині / Текст і музику записав у 30-х роках XX ст. Р.Скалецький // Весілля: У 2-х кн. / Упоряд. М.Шубравська, О.Правдюк. – К.: Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – С. 281-354.
6. Лозинський Й.І. Українське весілля / Упоряд. і вст. ст. Р.Кирчіва / Йосип Іванович Лозинський. – К.: Наукова думка, 1992. – 174 с.
7. Правдюк О.І. Народне весілля на Україні / О.І. Правдюк // Весілля: у 2-х кн. – К.: Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – С. 9-59.
8. Рукописні фонди ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – Ф. 1-7. – Од. зб. 697. – Арк. 77.
9. Свадьба малороссийская // Быт русского народа. Ч. II. Свадьбы / Сост. А.Терещенко. – СПб.: Типография военно-учебных заведений, 1848. – С. 485-564.
10. Стрижевский И. Свадьба в деревне / И.Стрижевский // Киевская старина. – Т. 52. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1896. – С. 289-308.
11. Ящуржинский Хр. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма / Хр. Ящуржинский // Киевская старина. – Т. 55. – 1896. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. – С. 234-273.

### Резюме

Досліджується танець як елемент весільного обряду українців та його місце в загальному святкуванні.

**Ключові слова:** танець, жіночий танець, обряд, весільна обрядовість.

### Summary

#### ***Merlyanova O. The dance in the context of family ritualism***

In the article is given the analysis of a dance as an element of the wedding ceremony of Ukrainians and its place in the general holiday.

**Key words:** dans, women's dans, ceremony, wedding ritualism.

### Аннотация

Исследуется танец как элемент свадебного обряда украинцев и его место в общем праздновании.

**Ключевые слова:** танец, женский танец, обряд, свадебная обрядовость.